

Viser på rek ut av si tid og inn i vår

Om ein sørgeleg skjebne og ei heroisk vise på vandring Norge rundt

Viser på vandring er ikkje eit ukjent fenomen verken i folketradisjonen eller i litteraturhistoria. Visene gjekk frå generasjon til generasjon, levde på folkemunne og vart til sist felleseige, det vi i dag kallar folkeviser. Opphavsmannen vart glømt. Til sist rådde den forestiltinga at ei folkevise var ei slags kollektiv poetisk ytring. Enda det snautt nok kan vere rett og sant, er det ei sjarmerande forklaring som det er lett å like, og når vi dessutan veit at viser på folkemunne etter kvart vart litt endra med person og tid, må fleire ha vore med og sett sin farge på ordvalg og fortelling.

Somme av skillingsvisene som gjekk landet rundt som si tids folkepop før dei vart avløste via grammofonplater og radio, hadde namngjevne visediktarar, men dei fleste var av ukjent opphav. Dei overlevde på same måten som folkevisene, men vart seinare distribuerte i trykt form, arkvis, og selt for ein viss pris, ein skilling per vise. Det gjekk dessutan for seg mye privatkopiering den tid som no, med avskrift av avskrifter, spreidde frå person til person og frå bygd til bygd.

Emna i skillingsvisene varierer, men er gjerne knytt til folk med spesielle eigenskapar, eller til hendingar, gjerne dramatiske og tragiske, skildra med

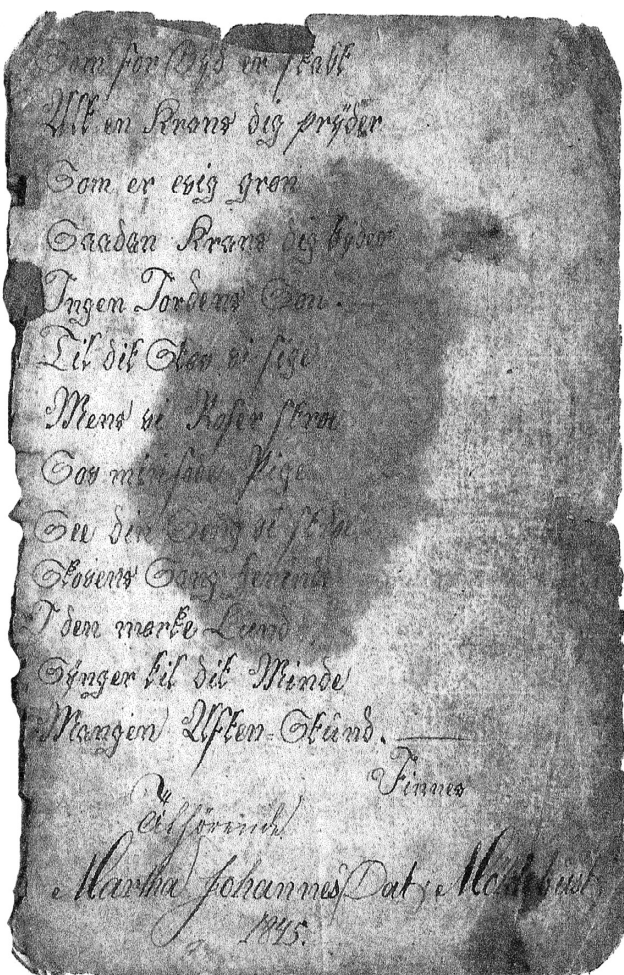
sterke uttrykk og kjensletunge formuleringar. Dei fortel om naturkatastrofar, ulykker, ugjerningar, forsmådd elskhug, brå død. Visse ingrediensar går att, men svik og kjærleik er ein kjenslesterk ordtvilling til liks med sorg og død.

Vi finn samtidig viser som skaffar seg truverd ved å vere laga over leist frå gammal diktning. Folkevisene får sine nydikta etterføljarar. Meir eller mindre kunnige visediktarar laga viser dei påstod var funn av gammal av gammal folkekunst. Eg veit ikkje om eg tør kalle det utspekulerte forfalskningar. Det er snarare snakk om litterære knep. Profesjonen å vere visediktar var neppe så innbringande at mange let seg freista til økonomisk vinning ved juks. Ikkje dess mindre har ein litteraturhistoriske døme på forfalskningar som vart verdsberømte. Den skotske poeten James Macpherson som levde i siste halvden av 1700-talet, lurte heile den litterære verda til å tru på det som fekk namnet Ossians songar, ein songsyklus Macpherson påstod han hadde funne og omsett frå eit manuskript på gælisk frå om lag år 300. Songane er lagt i munnen på den blinde skalden Ossian som syng om livet og bragdene til den skotske krigshelten Fingal. Reint oppspinn viste det seg, men Ossian-songane in-

spirerte Goethe, gav mot til Napoleon, og vart motiv i eitt av Jean Ingres mest romantiske målarstykke.

Det er interessant og utfordrande når visene får preg av sin omskiftelege eksistens på folkemunne og med spor av gjenbruk via nye fortellarar, annan natur, andre landsdelar og andre omgangsformer og skikkar, slik det må vere med folkjeleg diktning som har vorte brukt og som har vandra som bruksposi. Visene har utvikla seg, dei har levd. Jon Galde frå Skjolden inst inne i Sognefjorden fortalte meg om ferdsel og fanteliv på Sognefjellet. Det vart seint, slik det ofte blir når ordet får liv i fortelling, og kona hans Jon undrast på kvar den aldrande ektemannen hadde vorte av. Det var fin og mild sommarnatt og døra inn til den vesle hytta der eg heldt hus stod open. Kona hadde nok stått ei stund og lydd til Jons medrivande utleggingarpm gammaltida på ferdavegen mellom aust og vest, før ho i rein forundring (og av vanvare) braut inn i fortellinga og sa: Nei slik har eg aldri hørt den historia før! Jon Galde vart ikkje svar skyldig. Ei historie må leve og utvikle seg, sa han.

For noen månader sia (mars 2009) fekk eg først ein telefon og så eit lite brev frå Styrkår Brørs i Surnadal. Han fortel at ein ven, Bård Korshamn, arva ei vise etter mor si. Ho hadde fått visa av si bestemor, Mathea Johannesdotter Møklebust, fødd i 1823 i Vartdal kommune på Sunnmøre. Tittelen er bare "Vise", avskrivaren kallar seg "Finnes", og den sirlege avskrifta vart forært Mathea 4 år før ho gifta seg med Elling Hanson Vartdal. Det er Bård Korshamn som skriv dette. Han veit ingenting om avskrivaren, men fortel at det i Hjø-

rundfjord på Sunnmøre fins ei lita grend med namnet Finnes, og "det kan tenkjast at skribenten (avskrivaren) skriv seg frå denne grenda".

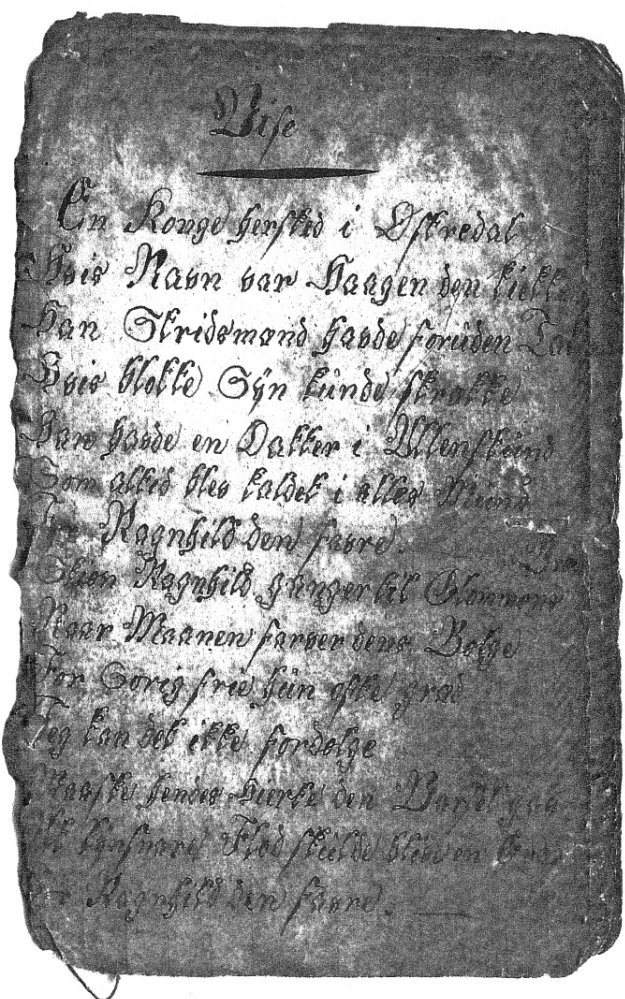
Kvifor har så Styrkår Brørs funne på at "Vise" nedteikna på Sunnmøre skulle interessere ein østerdøl? Det heng saman med den lagnaden visa formidlar, og dei menneske som er innblanda i den kjærleikstragedien visa munnar ut i.. Visa har såleis alt som skal til for å gi henne eit langt liv på folkemunne, og

vel også grensebrytande eigenskapar, i det minste nerve i seg til å krysse fylke- og kommunegrenser. Vi hører om ein konge i Østerdalen, Hågen den kjekke, og om datter hans, Ragnhild den fagre, som 15 år gammal vart eit tragisk sjalu-sioffer ved "Glommens breidd", og attfunnen som lik i elvestraumen, teken av den grådige bølge. Brørs resonnerte som så at stadnamna i visa var så lokalbundne at bare det måtte kunne appellere til ein nysgjerrig østerdøl. Og det hadde han rett i.

Men ein ting er å vere nysgjerrig, ein annan ting er å finne relevant opplysningar og kunne spore eventuelle samanhengar. Det er her sakkunna kjem inn. Nordøsterdalsmuseet og konservator Per Hvamstad mobiliserte sitt kunnskapsrike nettverk. Resultatet av ein liten leiteaksjon førte til denne artikkelen, og dessutanpersonleg til nyoppdaging av kunnskapar eg eingong må ha hatt, og til nylesing av bøker eg faktisk har ståande i eige bokhylle. Eg nemner dette for eg trur fleire vil kjenne seg att. Vi veit litt om mye, men treng hjelp og påskuv for å få det aktivisert.

Visa om Ragnhild den fagre har altså vore så populær at ho vandra til Sunnmøre, der Ragnhilds sørgjelege skjebne beretta i 25 strofer (vers) fann eit lydhørt publikum. Det siste er noe vi trur, men vi veit at det alltid er lettrørte unge menneske som set pris på romantikk. Iallfall nådde visa fram til 22 år gamle Mathea, som ikkje bare las og gret, men også gjømte visa til gjenbruk av nye generasjonar. Og så kan vi bruke fantasien og spørje: Var avskrivaren "Finnes" ein beilar, for dette var 4 år før Mathea vart gift, eller var han ein masseproduserande seljar av den tids populærdiktning?

Sagnet som visa bygger på er mellom anna gjenfortalt av Sigurd Nergaard i Gard og grend, folkeminne fraa Østerdalen (1921). Ved Østerhaug i Heradsbygda ligg det ein gravhaug, der ein kong Håkon og Ragnhild, datter hans, er gravlagt. Håkon er ein mektig konge, og om Ragnhild gjekk det ordet at ho var den fagraste noen kunne sjå. Kongsøner kom vidt i frå for å fri. Men ho sa nei, for det var ein av hirdmenene til

Håkon som ho var glad i. Han heitte Gutorm og var ein drivande flott kar, men kongen fekk seg verken til å gi han sitt jaord eller gifte bort Ragnhild til mektigare menn mot hennar vilje.

Det gjekk ikkje betre til enn at det dukka opp ein drabeleg kjempe. Fekk han ikkje Ragnhild ville han herja Håkons rike. Håkon rådspurte karane sine, og Gutorm gjekk fram og sa: Får eg datter di om eg vinn? Han fekk kongens ord på det, og så vart det tvekamp med dramatisk forløp på enga ved Glåma.. Gutorm vann, men edel som han var, sparte han livet til Rolv, sin falne motstander.

Da Rolv noen dagar seinare, full av hemnlyst og vondskap, fekk sjå Ragnhild den fagre vandre nede ved Glåma slik ho ofte gjorde, styrta han fram, greip henne og kasta seg og henne i Glåma, slik at dei båe drukna. Folk sokna i elva og fann dei to. Ragnhild vart gravlagt i ein haug ved Glåma. Om Gutorm er det fortalt at han sørgde til han tærtes bort, og ein dag låg han død ved Ragnhilds gravhaug.

Finne-Grønn skriv i Elverum bygdebok II, (1921), at sagnet er frå vikingtida, men er ”givet kjæmpevisens form” av ein ung student frå Drammen, Niels Weyer, i 1787. Han døde bare 21 år gamal, men ”begik adskillige poesier og poetiske forsøg” som vart trykte i tidskriftet Minerva. Der kan ein lese den ”celebre kjæmpevise, hvis mange vers i sin tid begeistrede den lokalpatriotiske ungdom og endnu i brudstykker lever paa folkemunde”.. Velle Espeland i Norsk visearkiv stadfestar at visa har vore svært populær i skillingstrykk.

I Årbok for Glåmdalen (1977) fortel Ivar A. Streilien om sitt møte med visa

om Ragnhild den fagre. Vinteren 1926/27 gjekk han på Lærarhøgskulen i Trondheim, og som ivrig folkevise-dansar møtte han fram da ein leikarring frå Færøyane held framsyning. Ein av dansarane såg at han kom i bunad og spurte kvar han kom frå. Da Streilien stolt fortalte at han var østerdøl, sa færøyingen: Da kjenner du vel visa ”Det bodde en konung i Østerdal”? Ivar måtte med skam melde at det gjorde han ikkje, men som den historikaren han var gav han seg på leiting. Universitetsbiblioteket hadde 20 000 viser, men kongevisa var ikkje å finne. Arkivaren ved Universitetsbiblioteket i Torshamn kunne fortelje Steilien at visa ikkje var trykt, men han kunne visa utanåt, og skreiv opp 21 6-lina vers av visa.

Dette er ei vanleg kjærleiksvise, seier Streitlien, og har sikkert rett i det. Det er dessutan ei trist historie, med sterk appell til det sentimentale i oss, bygd opp av dei element som vekker medkjensle og gråt, slik vi ser av siste strofe i Sunnmørsversjonen, som er litt annleis enn den Ivar A Streitlien siterer i sin artikkel:

*En fisker finder skjøn Ragnhilds liig,
Og Haagen joded' sin datter.
Til døde sørged en Gutorm sig.
Og dalens spøg og dens latter
Blev standset ved sådan en sorigfuld sag,
Og Glommen hun hyler den dag i dag
For Ragnhild den favre.*

Streilien spekulerer ikkje i kva opphavet er eller kven som er opphavsmann, men fortel at Sigmund Ilsaas har trykt visa i si årbok Østerdalen frå 1976, der han nemner at visa er oppskreven av

ein omgangsskulelærer på Sunnmøre ikring 1820. Kan det vere den "Finnes" som underteikna visa Mathea Johanesdotter Møklebust fekk omhende?

Konservator Håvard Skirbekk skriv i del to av artikkelen om Ragnhild den fagre i årboka frå 1977 at det er mye i visa som bryt med den ekte folkevisetonen. Men han peikar på at det er eit sagn som er poetisert, og finn ein parallell i dikt – sagn – falsk historie knytt til Trysil-Knut, der ein kjenner ulike versjonar. Skirbekk hevdar at Finne-Grønn har rett opphavsmann i Niels Weyer, og bruker Francis Bull som sanningsvitne. I Norsk litteraturhistorie, bind II (1928), omtalar den lærde professor Niels Weyer som ein diktar i "sentimental, førromantisk stil". Det einaste diktet etter han som vart opptrykt og kjent var den visa det her er snakk om. Til gjengjeld vart visa gjennom opptrykk og avskrifter "alminnelig utbredt i Norge; ennå er det utover på landsbygden enkelte av den eldre generasjon som minnes visen "En konge hersked i Østerdal", skriv Francis Bull.

Noko meisterverk er det ikkje, slår Håvard Skirbekk nøkternt fast, og seier at det er vanskelig å forstå at det var liv laga. Han samanliknar visa med andre meir kjente og litterært og historisk meir substansielle poetiseringar. Kva Niels Weyer bygger på er uvisst, men sagnet om Ragnhild den fagre er eit vandresagn som er stadfest fleire stader oppover Østerdalen, og kan vere påverka nettopp av Weyers vise frå 1787, som for det meste er rein fantasi, skriv Skirbekk. Det blir ei slags tosidig faderskap, eller snarare ein vekselverknad der visa bygger på vandresagn, som i sin tur gjennom nye variantar tar farge av

ei populær vise som til sist får større gjennomslagskraft hos folk enn det opprinnelege sagnet.

"Gamle gravhaugar frå vikingtida har lett for å trekke til seg vandresegner. Det er da lett å sleppe fantasien laus, og så har ein det gåande", skriv Skirbekk nøkternt til slutt i sin artikkel. Vi kan iallfall sleppe fantasien laus, og tru kva vi vil når ei sirleg gammal avskrift frå Sunnmøre frå tidleg på 1800-talet kjem vandrane til Nord-Østerdalen i 2009. Vi skal ikkje lansere luftige speulasjonar og ikkje forstyrre dei lærde i deira faktabaserte utgreiingar. Heller ikkje prøve å tilføre historia nye sanningar, men slå eit slag for fantasien som held liv både i den heroisk-tragiske Gutorm og den fagre, men akk av skjebnen så sørgeleg medfarne Ragnhild.

Dagens folkelege underhaldningslitteraturen med romanar i eit opplag av hundretusen, bygger under dei same kjenslene som pregar visa om Ragnhild, kjærleik, kamp, sjalusi og død. Den folkelege diktinga finn oss kanskje heime i eit allment behov for romantisk kjærleik med sørgeleg utgang. Vi som lever i dag får sjeldan ein fair sjanse til uforpliktande gråt. Slik var det visst for to hundreår sia òg ..

Kjelder

- Notat frå Bård Korshamn, 2009
- Årbok for Glåmdalen, 1977
- Norsk litteraturhistorie, bind II, 1928
- Sigurd Nergaard, Gard og grend, 1921
- Finne-Grønn, Elverum bygdebok, II, 1921

Ola Jonsmoen
Sivilldalen, 2560 Alvdal
E-post: ola.jonsmoen@fjellnett.no